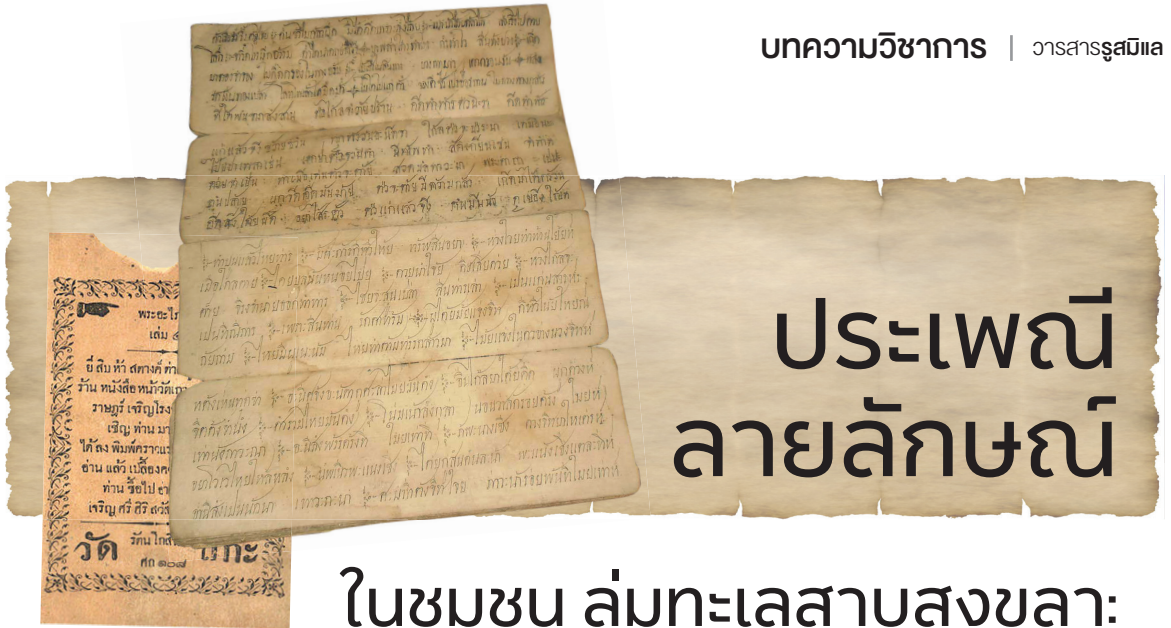

ประเพณี ลายลักษณ์

ในชุมชน ลุ่มทะเลสาบสงขลา: วัฒนธรรมแห่งความรู้จากยุคตัวเขียนสู่ยุคการพิมพ์ (3)

วันัย สุภาใส

(ต่อจากฉบับที่แล้ว)

ในส่วนของขนบนิยมทางด้านวรรณศิลป์ ไม่ว่าจะเป็นการพรรณนาความที่มีลักษณะของการชมธรรมชาติ ชมความงามของตัวละคร ชมบ้านเมือง หรือบทพรรณนาคำครวญต่าง ๆ ล้วนยึดแบบแผนในการประพันธ์ที่มีมาแต่เดิมและ/หรือนำเอาแบบแผนของวรรณกรรมหลวงมาใช้มากขึ้น เช่น มักถือเอาความไพเราะของถ้อยคำมากกว่าความสมจริง ดังตัวอย่างบทชมธรรมชาติในเรื่องแก้วสองภาค ของ หนูแก้ว นครจันทร์ ว่า

ออกทุ่งนาอากาศปราศเมฆหมอก
คือพยับแดดกลักร้อนพระองค์
พอบ่ายคล้อยหน้อยหนึ่งถึงปากว่าง
พฤษชาติดาษดาอรชร
ต้นไม้ดอกออกช่อละออเอี่ยม
ทั้งเหลืองแดงขาวม่วงพวงโต ๆ
มีสลับซับซ้อนซ่อนกิ่งใบ
พระพายพัดกวัดแกว่งแสงดี
แมลงภู่มู่ผึ้งบินคลึงเคล้า
เสียงนึ่งหื้อพือปีกหลักสายลม

อาทิตย์เพ่งเปล่งออกละลอกส่ง
จักระพงศ์เหงื่อพรายไพร่นาจร
มีทุกอย่างควนเขินเนินสิงขร
ต่างซับซ้อนก้านใบเล็กใหญ่โต
ดูยอดเยี่ยมอย่างยิ่งเคียงกิ่งโก
ชื่อขงโคโยทะกาสาระภี
ดูผ่องใสงามระยับสลบสี
เกสรศรีฟุ้งกระจายตามสายลม
แล้วเลยเข้าอาบละอองพ้องผะสม
แล้ว ... มาลีบาน

กล่าวโดยสรุป พัฒนาการของรูปแบบวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์มีร่องรอยของการสืบทอดขนบนิยมแบบเก่าที่ใช้แต่เดิมผสมผสานกับขนบนิยมที่ได้รับจากวรรณกรรมท้องถิ่นภาคกลางและวรรณกรรมที่เป็น “วัฒนธรรมหลวง” อย่างเห็นได้ชัด

3.3 สาระสำคัญของวรรณกรรม

ลักษณะด้านเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่พบในยุคนี้จะมีเนื้อหาที่หลากหลาย มีทั้งที่เป็นนิทานประโลมโลก วรรณกรรมคำสอน ตำนานและประวัติศาสตร์ นิราศ บทความ ตำรายาและโหราศาสตร์และร้อยกรองเสนอความคิดแต่ที่น่าสนใจก็คือวรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมนิราศ และร้อยกรองเสนอความคิดหรือร้อยกรองสมัยใหม่ ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมประเภทที่ว่่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครองได้ชัดเจนยิ่ง

3.3.1 ในส่วนของวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลก จะพบว่าวรรณกรรมที่ได้รับความนิยม

(โดยสังเกตจากยอดพิมพ์จำหน่ายและการเผยแพร่ของวรรณกรรม) ส่วนใหญ่จะแต่งขึ้นเพื่อให้สามารถนำไปใช้ในการแสดงหนังตะลุงได้ หรือประพันธ์โดยใช้ท่วงทำนองของการแสดงหนังตะลุง และเชื่อได้ว่าเป็นเรื่องที่นักประพันธ์คิดสร้างสรรค์ขึ้นมาเองมากกว่าที่จะนำเอาเค้าโครงเรื่องหรือแต่งใหม่จากเรื่องของท้องถิ่นอื่นโดยตรงเหมือนที่พบในวรรณกรรมท้องถิ่นรุ่นเก่า เช่น กลิ่นกรอบแก้ว นางโนนกนกในนางและลอยวารินสินสุบรรณ ของ เสือ ชำนาญภักดี แก้วสองภาค พรายประสิทธิ์ และนางแก้ว ของหนูแก้ว นครจันทร์ แก้วผรอด ของ แดง นักปราชญ์สายเลือดทรยศ ของ พร้อม วรรณบวร เป็นต้น

นอกจากนี้พบว่ามีวรรณกรรมนิทานประโลมโลกหรือวรรณกรรมที่ใช้แสดงหนังตะลุงที่มีกลวิธีในการวางโครงเรื่องน่าสนใจมาก คือ ผลงานของหนูแก้ว นครจันทร์ 3 เรื่อง ได้แก่ แก้วสองภาค พรายประสิทธิ์ และนางแก้ว โดยผู้แต่งน่าจะแต่งเรื่องแก้วสองภาคก่อนเรื่องอื่น ๆ จากนั้นก็นำเอาตัวละครจากแก้วสองภาคไปแต่งเป็นเรื่องใหม่อีก พรายประสิทธิ์ ในเรื่อง “พรายประสิทธิ์” ก็คือภาคหนึ่งของ “แก้วสองภาค” ที่ผู้ประพันธ์นำไปเป็นตัวเอกแยกไปเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก ในขณะที่ “นางแก้ว” ก็คือพฤติกรรมตอนหนึ่งของแก้วสองภาคนั่นเอง

นอกจากวรรณกรรมที่แต่งเพื่อใช้ในการแสดงหนังตะลุงแล้วก็มีวรรณกรรมนิทานประโลมโลกประเภทที่ระบุว่าแต่งจากเค้าเรื่องจริงที่เกิดขึ้นท้องถิ่น เช่น เรื่องขุนแก้ว หรือเมืองลิด-เหมะเว ของนายจิ เส็มหมาด และสะมะแอ วงศ์สะอาด เล่ากันว่าแต่งขึ้นจากเรื่องราวความรักระหว่างเมืองลิดซึ่งเป็นชาวปะเหลียน กับเหมะเวซึ่งเป็นบุตรสาวของ “นายเภอชะวัด” ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเรื่อง “เสือเอื่อน” ของชอบ หัทยานนท์ ซึ่งแต่ง

**หากการสวดหนังสือ
เป็นสื่อบันเทิงประจำบ้านเหมือนกับโทรทัศน์ในปัจจุบัน
หนังสือก็คือนสื่อบันเทิงของชุมชน
การรับหนังสือไปแสดงเพื่อความบันเทิงของชุมชน
จึงเป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยศักยภาพของผู้รับหรือชุมชนสูงขึ้น
แต่ก็สามารถสร้างความบันเทิงให้กับคนกลุ่มใหญ่กว่าด้วย**

ขึ้นจากเรื่องราวของใจกลุ่มหนึ่งที่มีเชื้อเอื้อนเป็นผู้นำและอิทธิพลอยู่ในแถบรอยต่อระหว่างจังหวัดพัทลุง สงขลาและนครศรีธรรมราช ในช่วงปลายทศวรรษ 2490 เป็นต้น

3.3.2 ในด้านของเนื้อหาที่เป็นวรรณกรรม คำสอน พบว่ามีเนื้อหา 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ เนื้อหาที่เน้นคำสอนทางพุทธศาสนาทั้งที่แปลและดัดแปลงจากคำสอนทางพุทธศาสนา ได้แก่เรื่องโลกวัตตภาสิต ของ พระมหาเรื่อง วุฑฒินญาโณ พระวินัยคำกลอน ของ ช. เหมะรักษ์ เป็นต้น และวรรณกรรมคำสอนที่อิงอยู่กับเหตุการณ์ความเป็นไปในสังคม ซึ่งเป็นการนำเอาสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวันมาปรับเป็นคำสอน โดยนำเอาเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสังคมมาใช้เป็นอุทาหรณ์ในการสอน หรือตักเตือนให้บุคคลในสังคมได้ประพฤติปฏิบัติเพื่อความสุขและความก้าวหน้าในชีวิตตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาและ “ตำราเรียน” ของทางราชการ เช่น ภาสิตปฐสอนหลาน ของ พระครูวิจารณ์ศีลคุณ “เข้าใจว่าทำไมกันหนอ?” ของพระอนุสาสนาจารย์จิตต์รัตนโชติ พลเรือนสอนบุตร อธิสสอนศิษย์ และมงคลประชาราษฎร์ ของแดง นักปราชญ์ คำกลอนสอนใจ และภาสิตพาเลือก

ของ ทอง นวลศรี สุราวิวิท-นักปราชญ์วิจารณ์ ของ สีนวล มากนวล คิหิปฏิบัติคำกลอน ของหนูแก้ว นครจันทร์ เป็นต้น

3.3.3 วรรณกรรมที่เด่นมากอีกประเภทหนึ่งในยุคนี้ก็คือ วรรณกรรมนิราศ เป็นที่น่าสังเกตว่านับตั้งแต่เริ่มมีการปฏิรูปทางการเมืองการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ความนิยมในการแต่งนิราศของกวีลุ่มทะเลสาบมีมากขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคนในลุ่มทะเลสาบได้มีการเดินทางไปยังท้องถิ่นอื่นมากขึ้น จากการศึกษาของพิเชฐ แสงทอง (2545) พบว่าในช่วง พ.ศ. 2420-2510 มีการแต่งวรรณกรรมนิราศไม่ต่ำกว่า 30 เรื่อง ซึ่งมีเนื้อหาทั้งที่เป็นนิราศเพื่อสะท้อนความรู้สึกนึกคิดระหว่างการเดินทางของกวีเมื่อจำเป็นต้องจากผู้หญิงคนรัก อย่างนิราศเมืองทูลงของพระรัตนัญญวิจิตร (สว่าง ณ พัทลุง) หรือการเน้นให้ความสำคัญกับประสบการณ์มากกว่าโดยกล่าวถึงจากหญิงคนรักเพียงแต่ต้องการรักษาขนบนิราศไว้เท่านั้น เช่น นิราศเมืองปะเหลียนของพระยาโสภณพัทลุงกุล (สว่าง ณ พัทลุง) จินตนาจาริกของเพียร มะมาตรนิราศไปจังหวัดตรังของคลิ่ง สุขชะปะณณะพันธ์ นิราศกลางทะเลหลวง

ของดำขำ ชาวบก นิราศสงขลา และนิราศเมือง นครศรีธรรมราช ของ จ.ศรีอักษกุล รสชีวิต ของ วิเวกน้อย ชัยภูมิ นิราศวัดถ้ำ ของ เจ้าชูดำ และนิราศ ที่กวีตั้งใจเขียนขึ้นเพื่อเป็นบันทึกหรือหมายเหตุการเดินทางโดยไม่มีการแสดงความรู้สึกโหยหาคนรัก หรือสถานที่จากเลย เช่น นิราศปานบอด ของปาน ชีช่วง นิราศเกาะใหญ่ ของสินวล มากนวล นิราศ ท่าแค ของส่วง พงศ์สุชาติ สุโขงปาดี้คำกลอน ของ พระภัทรธรรมธาดา นิราศพระบรมธาตุยอดทอง ของพุทธ เพชรรัตน์

นอกจากนี้ก็ยังมียุควรรณกรรมในลักษณะของ บันทึกเหตุการณ์สำคัญที่กวีพบเห็นหรือเป็น เรื่องราวที่เกี่ยวกับตนเองโดยไม่ได้เกี่ยวข้องกับ การเดินทางเลยแต่ก็เรียกว่านิราศ เช่น นิราศอดข้าว อดน้ำ ของแดง นักปราชญ์ นิราศข้าวแห้งนาล่ม ของ ทอง หนองถั่ว (นวลศรี) อัดตประวัติคำโคลง ของ พระมหาเปลิ้น นิราศนายชิต ของ นายชิต นิราศ พ่อหม้าย ของชัย จันรอดภัย เป็นต้น

3.3.4 บทร้อยกรองสมัยใหม่ ร้อยกรอง สมัยใหม่หรือสำหรับบทร้อยกรองเสนอความคิด เป็นบทร้อยกรองที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าได้รับ อิทธิพลจากบทร้อยกรองสมัยใหม่ที่เป็นกระแสหลัก ของสังคมไทยในสมัยนั้น ทั้งนี้เพราะตัวนักประพันธ์ ที่แต่งร้อยกรองลักษณะนี้นั้นอยู่ในกลุ่มของชนชั้น นำในสังคมหัวเมือง ร้อยกรองกลุ่มนี้จะมีลักษณะ รูปแบบเป็นร้อยกรองขนาดสั้น มีเนื้อหาที่มุ่งให้ คำแนะนำ สั่งสอน หรือแสดงความคิดเห็นเป็นหลัก โดยไม่ได้แต่งเป็นเรื่องเหมือนร้อยกรองแบบเก่า บทร้อยกรองลักษณะนี้มักจะแพร่หลายในหนังสือ ซึ่งพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสต่าง ๆ ผู้แต่งจะเป็น กวีในกลุ่มของปัญญาชนรุ่นใหม่ หรือข้าราชการ มากกว่าที่จะเป็นกวีชาวบ้าน เช่น ดอกสร้อย กลีกรรรม ของ วรรณ ภคสุวรรณ การศึกษานิตเทศ

ของ ขุนมนตรีบริรักษ์ บิดากับบุตรสนทนาเรื่องผู้ดี ของ ช. เหมะรักษ์ เป็นต้น ที่รวมพิมพ์เป็นเล่ม ก็มีบ้าง เช่น ผลงานของขุนมนตรีบริรักษ์ ดำเนิน บุญยรัตเศรณี แต่ไม่ได้เป็นการพิมพ์จำหน่าย เหมือนร้อยกรองประเภทนิทานประโลมโลก ทั้งนี้ เพราะไม่เป็นที่นิยมของชาวบ้านทั่วไป

3.3.5 ส่วนวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ พบว่า มีอยู่เป็นจำนวนมากไม่น้อยเช่นกัน เช่น วรรณกรรม ตำนานและประวัติศาสตร์ ที่เด่น ๆ ได้แก่ เรื่อง พระบรมธาตุคำกลอน ของพระมหาอุทัย พิสิสดีพงษ์ ประวัตินางเลียดขาวและตำนานเมืองพัทลุงของ หมื่นจวบเจริญ ประวัติพัทลุง-ตรังทั้งสามสมัย ของ ชาญ ไชยจันทร์และพาสณ์พลชัย ประวัติพระสาริกธาตุ วัดไชยมงคล สงขลา ของ สั้น สังข์สุวรรณ วรรณกรรม ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาและความเชื่อ ได้แก่ กุกกุโรวาท ชาตกาคำฉันท์ ของสามเณรฐานิสูลโร แก้ว จันทวัฒน์ ลายลักษณะพระบาท ของนายป๋อต้อง อุตตโรพรเจ้าของ โรงพิมพ์สมบุญนิโอสถ และเรื่องพระพุทธเจ้าคำกลอน ของนายเขียน พยัคฆมมาศ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาเนื้อหาโดยรวมของวรรณกรรม ท้องถิ่นในยุคนี้จะมีพัฒนาการที่สำคัญ คือ แม้จะได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมเมืองหลวงมาก

ขึ้นแต่ก็ยังคงรักษาเอกลักษณ์ของถิ่นไว้ด้วย ที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด คือ วรรณกรรมประเภทนิทานหรือนิยายประโลมโลกที่มีการคิดสร้างสรรค์เค้าโครงเรื่องขึ้นใหม่มากกว่าที่จะแต่งหรือคัดลอกจากเค้าเรื่องเดิมที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา เช่นในอดีต นอกจากนั้น การเกิดขึ้นของวรรณกรรมนิราศถือเป็นประติมากรรมสำคัญของวรรณกรรมลุ่มทะเลสาบที่บ่งบอกทั้งความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวงวรรณกรรมและสภาพเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในรอบศตวรรษที่ผ่านมา

4. จากลายลักษณ์สู่นักเล่านิทานยามค่ำคืน

พัฒนาการของวรรณกรรมลายลักษณ์ประเภทตัวพิมพ์ได้พัฒนาสูงสุดในช่วงทศวรรษ 2490 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการพิมพ์หนังสือจำหน่ายได้รับความนิยมกันอย่างกว้างขวาง จำนวนพิมพ์ของหนังสือแต่ละเรื่องมีอยู่ในช่วง 1,000-3,000 เล่มต่อครั้ง และของนักประพันธ์บางคนพิมพ์มากกว่า 1 ครั้ง และบางครั้งมียอดพิมพ์สูงถึง 5,000-6,000 เล่ม (เช่นกรณีของเรื่องคำกลอนสอนใจ ของ ทอง หนองบัว) แต่หลังจากที่การศึกษาสมัยใหม่ขยายตัวออกอย่างกว้างขวาง สถาบันการศึกษาที่สูงกว่าระดับมัธยม

เกิดขึ้นในท้องถิ่นมากมาย ผู้ที่ได้รับการศึกษาตามแบบสมัยใหม่มีมากขึ้น วัฒนธรรมการสร้างเสพวรรณกรรมพัฒนาไปสู่วรรณกรรมสมัยใหม่มากขึ้นตามลำดับ ผู้ได้รับการศึกษาได้รับการปลูกฝังให้อ่านเฉพาะวรรณคดีที่เป็น “วัฒนธรรมหลวง” และวรรณกรรมสมัยใหม่อ่านนวนิยายหรือเรื่องสั้น ความนิยมในการอ่านวรรณกรรมท้องถิ่นก็เริ่มลดลงไปตามลำดับ และอาจกล่าวได้ว่าเสื่อมความนิยมลงไปอย่างเห็นได้ชัดในช่วงทศวรรษ 2510 เป็นต้นมาจนกระทั่งกลายเป็น “เรื่องเล่าสมัย” และ “ของหายาก” ไปในที่สุด

ในช่วงหลังทศวรรษ 2520 หรือหลังจากนั้นมา ในขณะที่วรรณกรรมตัวเขียนได้กลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่นักวิชาการในท้องถิ่นเร่งเก็บรวบรวมไว้ก่อนที่จะสูญหายหรือโดนทำลายเพราะผู้ไม่เห็นคุณค่า วรรณกรรมฉบับตัวพิมพ์กลับไม่มีผู้ให้ความสำคัญในการเก็บรวบรวมหรือศึกษาแม้แต่น้อย หนังสือที่พิมพ์แพร่หลายเป็นจำนวนมากในทศวรรษ 2490 กลายเป็นสิ่งที่หาได้ยากยิ่งในปัจจุบัน ทั้ง ๆ ที่ช่วงเวลาห่างกันไม่เกินถึงศตวรรษเท่านั้น มีหน้าหนังสือเหล่านี้ยังถูกทำลายด้วยน้ำมือของ “ผู้มีการศึกษา” อีกด้วย

จะอย่างไรก็ตาม ประเพณีทางวรรณกรรมอีกอย่างหนึ่งที่ยังคงอยู่คู่กับสังคมลุ่มทะเลสาบตลอดมา คือ ประเพณีมุขปาฐะที่มีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ดีกว่าประเพณีลายลักษณ์ที่ปรับเปลี่ยนไปเป็นหนึ่งเดียวกับประเพณีลายลักษณ์ของ “วัฒนธรรมหลวง” ไปแล้ว

ประเพณีมุขปาฐะที่สำคัญที่ดำรงอยู่ควบคู่กับวรรณกรรมลายลักษณ์มาตลอด คือการสวดหนังสือหนังตะลุง

4.1 วรรณกรรมลายลักษณ์กับการสวดหนังสือ: จุดจบที่มาพร้อมกัน

การสวดหนังสือเป็นประเพณีและสื่อความบันเทิงที่สำคัญของชาวภาคใต้โดยทั่วไป ปราณี ขวัญแก้ว ได้กล่าวถึงประเพณีการสวดหนังสือในภาคใต้ไว้ว่า

การอ่านหนังสือของชาวชนบทเรียกว่า ‘สวดหนังสือ’ คือจะมีผู้สวดคนเดียว คนอื่นจะเป็นผู้ฟัง ผู้สวดจะต้องมีความชำนาญและสวดได้ไพเราะ แต่ละหมู่บ้านจะมีคนสวดหนังสือคนหนึ่ง หรือสองคนรับจ้างสวดตามบ้านแล้วแต่ใครจะว่าจ้าง ค่าจ้างตกลงกันเอง มักจะเลี้ยงอาหารมากกว่าจะคิดค่าจ้างเป็นเงิน ผู้สวดคนใดเสียงไพเราะจะมีคนจ้างสวดทุกคืน เรื่องที่นิยมสวดเป็นนิทานร้อยกรองเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ได้แก่เรื่อง วรรณคดี พระรถเมรี สุวรรณคิลิป์ เป็นต้น (2517, น. 28)

การสวดหนังสือนับเป็นสื่อความบันเทิงที่ได้รับความนิยมในชุมชนอย่างสูง การที่ปราณี ขวัญแก้ว กล่าวถึงผู้สวดหนังสือที่มักจะมีอยู่ทุกหมู่บ้าน ย่อมแสดงให้เห็นว่าเป็นสื่อความบันเทิงที่หาได้ง่าย และไม่ต้องลงทุนลงแรงมากนัก แตกต่างไปจากหนังสือและมโนหรืที่นาน ๆ ครั้งจึงจะมีโอกาส

ได้ดู จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นสื่อบันเทิงหลักของชุมชน ที่ได้รับความนิยมอย่างสูงก่อนที่วัฒนธรรมทางหนังสือสมัยใหม่จะเข้าถึง ประเพณีการสวดหนังสือได้ว่า การสวดหนังสือ อาจแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ การสวดเพื่อเป็นสื่อความบันเทิงของผู้ฟัง ซึ่งลักษณะนี้จะเป็นไปในแบบที่ “นักสวด” จะไปสวดตามบ้านต่าง ๆ ตามที่มีผู้มา “รับ” ไปสวด ในยามค่ำคืนหลังจากเสร็จภารกิจการทำงานในชีวิตประจำวัน กับอีกลักษณะหนึ่งที่เป็นการสวดเพื่อความเพลิดเพลินของผู้สวดเอง ซึ่งมักจะเป็นการสวดหรือขับร้องบทกลอนในยามว่างหรือในขณะที่ยังทำงานอยู่ก็ได้ หรือการสวดหนังสืออยู่กับบ้าน ตลอดจนการนำหนังสือติดตัวไปอ่านหรือสวดขณะเดินทาง เป็นต้น วรรณกรรมที่ใช้จะมี 2 ประเภทหลัก คือ วรรณกรรมนิทานประโลมโลก และวรรณกรรมคำสอน หนังสือที่ใช้สวดจะเป็นหนังสือทั้งที่พิมพ์จากกรุงเทพฯ (หนังสือวัดเกาะ) และหนังสือที่พิมพ์ในท้องถิ่น โดยนักสวดแต่ละคนมักจะมี “เรื่องเอก” ของตนเอง เช่น เสือ ชำนาญภักดี บ้านดอนคัน นิยมสวดเรื่องมโหสถ (หนังสือวัดเกาะ) และผลงานประพันธ์ของตนเอง แสง ชูศรีอ่อน ชอบสวดเรื่องพระรถเมรี (ฉบับท้องถิ่น) สัน ศิริวัฒน์ ชาวบ้านกรอบ อำเภอควนเนียง สวดเรื่องพระอภัยมณี และกลืนกรอบแก้ว เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าวรรณกรรมที่พิมพ์ในท้องถิ่น ประเภทนิทานประโลมโลกที่นิยมอ่านหรือสวดกันมากที่สุดและแพร่หลายที่สุด คือ กลืนกรอบแก้วของ เสือ ชำนาญภักดี ในขณะที่เรื่องอื่นๆ นั้นกล่าวถึงในแง่ของการนำไปสวดน้อยมาก

การสวดหนังสือเป็นประเพณีมุขปาฐะที่ควบคู่กับประเพณีลายลักษณ์มาตั้งแต่อดีต ความเปลี่ยนแปลงของการสวดหนังสือที่เกิดขึ้นในช่วงหลังได้รับอิทธิพลจาก “หนังสือวัดเกาะ” ก็คงจะเป็นแค่หนังสือที่ใช้สวดและผู้สวด โดยแต่เดิมนั้น

ผู้สวดจะเป็นผู้รู้หรือ “ปราชญ์” ของชุมชน และใช้หนังสือใบลานในการสวด ต่อมาภายหลังรับอิทธิพล “หนังสือวัดเกาะ” และการจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ หนังสือที่ใช้สวดจึงเปลี่ยนไปใช้หนังสือวัดเกาะและหนังสือประเภทเดียวกันที่ตีพิมพ์ในท้องถิ่น ผู้สวดก็จะเป็นผู้รู้หนังสือที่จบการศึกษาจาก “โรงเรียน” จึงนำไปสู่ “ลูกหลานอ่าน (สวด) หนังสือให้พ่อแม่แม่เฒ่าฟัง” แทน “พ่อแม่แม่เฒ่าเล่านิทานให้ลูกหลานฟัง”

การสวดหนังสือได้เสื่อมความนิยมลงภายหลังสื่อบันเทิงสมัยใหม่อย่างละครวิทยุ ภาพยนตร์ และละครโทรทัศน์ขยายตัวเข้าสู่ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา และหมดยุคบาทหลวงในที่สุดพร้อม ๆ กับการพิมพ์และจำหน่ายหนังสือวรรณกรรมในท้องถิ่น

4.2 วรรณกรรมลายลักษณ์กับหนังสือ: จาก การอ่านสู่การแสดง

หากการสวดหนังสือเป็นสื่อบันเทิงประจำบ้านเหมือนกับโทรทัศน์ในปัจจุบัน หนังสือก็คือสื่อบันเทิงของชุมชน การรับหนังสือไปแสดงเพื่อความบันเทิงของชุมชนจึงเป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยศักยภาพของผู้รับหรือชุมชนสูงขึ้น แต่ก็สามารถสร้างความบันเทิงให้กับคนกลุ่มใหญ่กว่าด้วย

ในยุคแรก ๆ หนังสืออาจจะแสดงเรื่องราวเกียรติเพียงเรื่องเดียว แต่ภายหลังจากที่ “หนังสือวัดเกาะ” แพร่หลายเข้าสู่ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ก็เริ่มมีการนำเอา “หนังสือวัดเกาะ” และวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทนิทานประโลมโลกมาดัดแปลงใช้ในการแสดงมากขึ้น และพบเป็นที่น่าสังเกตว่า ตั้งแต่หลังทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา การแต่งวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกก็จะมุ่งแต่งเพื่อใช้ในการแสดงหนังสืออย่างชัดเจนมากขึ้น และมีความเป็นไปได้สูงที่จะมีความสอดคล้องกับขนบนิยม

ในการแสดงหนังสือในแต่ละยุค เช่น ในช่วงทศวรรษ 2480 -2490 จะแต่งเป็นกลอนตลอดเรื่อง โดยไม่มีการแทรกบทพากษ์หรือบทเจรจาที่เป็นร้อยแก้ว บทเจรจาของตัวละครที่ปรากฏจะเป็นการเจรจาเป็นบทกลอนทั้งสิ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับการแสดงหนังสือที่พบมี 2 ลักษณะ คือ

1. วรรณกรรมที่แต่งขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการสวดอ่าน แล้วมีการนำไปดัดแปลง เพื่อใช้ในการแสดงหนังสือ วรรณกรรมลักษณะนี้จะแต่งเป็นกลอนล้วน ๆ ไม่มีการระบุบทเจรจาเอาไว้ และไม่ได้มีจุดประสงค์เพื่อใช้ในการแสดงหนังสือโดยตรง แต่ก็เชื่อได้ว่าจะมีการนำไปดัดแปลงเพื่อใช้ในการแสดงด้วย วรรณกรรมในลักษณะนี้ได้แก่ผลงานของเสื่อ ชำนาญภักดี เรื่อง กลิ่นกรอบแก้ว นางโนนกโนนาง และลอยวารินสินสุบรรณ

2. วรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ในการแสดงหนังสือ และมีการพิมพ์จำหน่ายไปพร้อม ๆ กันด้วย โดยผู้ประพันธ์จะเพิ่มขนบบางอย่างของการแสดงหนังสือลงไปในตัววรรณกรรม ยุคต้นทศวรรษ 2490 เราจะพบลักษณะของวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อใช้แสดงหนังสือได้ชัดเจนจากผลงานของหนูแก้ว นครจันทร์ ที่มักจะมีการพิมพ์ไว้เสมอว่า “หนังสือหนังสือ” ซึ่งแต่งให้เอื้อต่อการนำไปใช้แสดงหนังสือ มีตัวละครที่เป็นตัวตลกหนังสืออย่าง เถ่ง หนูน้อย ยอดทอง เป็นต้น และเริ่มมีบทบรรยายร้อยแก้วแทรกบ้างแล้ว แต่ยังไม่ชัดเจนและเป็นระบบ ส่วนผลงานของแดง นักปราชญ์ ก็เริ่มมีบทบรรยายร้อยแก้วสอดแทรกไว้โดยตลอด แต่ยังไม่ได้เขียนบทเจรจาของตัวละครเป็นร้อยแก้วเหมือนกับเรื่องแต่งขึ้นในต้นทศวรรษ 2500 อย่างเรื่อง “สายเลือดทรยศ” ของ พร้อม วรรณบวร ที่สามารถนำไปใช้ในการแสดงหนังสือได้ทันที

ตัวอย่างเรื่องหนึ่งตระกูลของแดง นักปราชญ์

ฝ่ายโฉมเจ้าแก้วมรดสอดสูรณ
เลยเสด็จขึ้นนั่งบัลลังก์อาสน์
ไม่เห็นองค์ปิตรชนมา
ว่าปิตรมารดาข้าอยู่ไหน

ชักชวนกันทั้งหลายฝ่ายที่มา
พลอำมาตย์เฝ้าเฝ้าแน่นหนา
ดวงสุดาตรัสถามไปตามแคลง
จงบอกไปให้สิ้นอย่ากินแห่ง

(คำพูด)

ฝ่ายเสนานิธิบดี ครั้นได้ยินพระราชบุตรตรัสถามถึงพระราชบิดาและมารดา แล้วจึงทูลความตามเหตุการณ์ที่เป็นไปว่ายังมียักษ์อยู่ตนหนึ่งมีนามกรว่ายักษ์โกรธา และลูกชายของมันชื่อว่าพิโรธ อยู่เมืองโมหะ ... มันให้ราชสาส์นเข้ามาว่าถ้าแก้วมรดมาถึงเมื่อไร แล้วก็ให้ส่งตัวแก้วมรดไปถวายให้กับมัน แล้วมันจะคืนพระราชบิดาของเจ้าให้กลับมามีชีวิตเหมือนเดิม ถ้าไม่เช่นนั้นมันจะฆ่าพระราชบิดาของเจ้า ให้ถึงความตายอย่างแน่นอน ข้าพเจ้าทั้งหลายประชุมปรึกษากันว่า พวกเราไม่มีทางไหนที่จะคิดกลอุบายรบกับพวกมันได้ เพราะเจ้านายของเรามันจับอยู่ในเงื้อมมือของมันเสียแล้ว ...

(ขึ้นกลอน)

แก้วมรดสอดสูรณครั้นได้ฟัง
ได้ทราบเรื่องปิตรชนมาน
ว่าอ้ายยักษ์... ธาชาติหากิน
กูจะพลิกแผ่นดินให้สิ้นไป

ทืบบัลลังก์แผงฤทธิ์ประสิทธิ์หาญ
เหมือนพระกาฬมาล้วงเอาดวงใจ
มาดูหมิ่นลูกเสือเหลือวิสัย
ไว้อยู่เพื่อเกาเหล่ามารา

หรือเรื่องหนึ่งตระกูล “สายเลือดทรยศ” ของพร้อม วรณบวร จะแยกบทเจรจาของตัวละครแต่ละตัวค่อนข้างชัด และบางครั้งก็มีการระบุไว้ด้วยว่าตัวละครใดเป็นผู้พูด ดังตัวอย่าง

คณิงจึงปลดเปลื้องเครื่องกษัตริย์
นุ่งผ้าริ้วผ้าร้ายคล้ายเขี้ยวใจ
ขอเงินทองข้าวสารทุกบ้านช่อง

ลูกขึ้นผลัดภูษาผ้าชุดใหม่
เข้าบ้านใครขอทานย่านตำบล
กลั้งกับทองลงเห็นว่าเป็นผล

...

กลั้งว่าเราขอได้หลาย ๆ ร้อย
เมื่อกลับบ้านทำเรือนเสาไม้หล่อ
เป็นเก้าอี้เก้าอี้ที่มีรถไฟ

ทุนน้อย ๆ สมสตาจส์สร้างรถไฟ
ไปติดต่อสุราษฎร์ขายหาตใหญ่
กูยีนโบสมักรไ้ตั้งหลายวัน

(คำพูด)

ยอดทองถาม ไบสมัครไหร่มิงละอ้ายกั้ง ไบสมัครเจ้าแก้วเหละอ้ายทอง เขาจับแล้วเหออ้ายกั้ง ไม่รับที่อ้ายทองเหอ ปรีอที่เขาไม่รับละอ้ายกั้ง ภูเงินไม่พอที่ละอ้ายทอง เขาเอาเท่าใดละอ้ายกั้ง เขาเอาห้าพันก่อนนี้อ้ายทอง แล้วมึงขาดเงินเท่าใดละอ้ายกั้ง ยังขาดอยู่สี่พันเก้าร้อยเก้าสิบเก้ากับบาทหนึ่งและอ้ายทอง สะ สะ สะ ตกลงไม่บาทเดียวที่ เออ ไปนี่ทองทำการเดินทางขอลานเรื่อยไป

(ขึ้นบท) ย่ามสะพายชายแต่งแปลงกายา
ชมนกไม้ไผ่กลางดงวัน

เป็นข้าขอลานทยานผัน
ดอกบุหลันบานแย้มแถมผกา

การแต่งเรื่องหนังตะลุงของนักประพันธ์อย่างเสือ ดอนคัน แดง นักปราชญ์ หนูแก้ว นครจันทร์ และอีกหลาย ๆ คนในช่วงก่อน พ.ศ. 2500 อาจมีเป้าหมายทั้งเป็นการแต่งเพื่อจัดพิมพ์จำหน่ายเป็นรายได้ แต่งเพื่อใช้สวดหนังสือ และแต่งเพื่อให้หนังตะลุงนำไปดัดแปลงเพื่อใช้ในการแสดง แต่หลังจากสิ้นยุคของนักประพันธ์เหล่านี้แล้ว ความนิยมในการซื้อหนังสือวรรณกรรมในท้องถิ่นลดลง นักแต่งเรื่องหนังตะลุงที่เกิดขึ้นอีกจำนวนมากก็ได้ปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเองเป็นการแต่งเพื่อปรับใช้ในการแสดงหนังตะลุงโดยตรง ไม่มีการนำมาพิมพ์เพื่อจำหน่ายอีกต่อไป

4.3 สูงสุดคืนสู่สามัญ: จากประเพณีลายลักษณ์สู่นักเล่านิทานยามค่ำคืน

พัฒนาการของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาประเภทนิทานประโลมโลกกับการสวดหนังสือและการแสดงหนังตะลุงที่เริ่มจากความนิยมในการใช้วรรณกรรมฉบับตัวพิมพ์ในการสวดแทน “หนังสือบุด” ตามที่นิยมมาแต่เดิมแล้วคลี่คลายมาเป็นการดัดแปลงวรรณกรรมที่เป็น “หนังสือวัดเกาะ” และวรรณกรรมที่พิมพ์เผยแพร่ในท้องถิ่นไปใช้ในการแสดงหนังตะลุง ได้นำไปสู่การแต่งวรรณกรรมเพื่อใช้ในการแสดงหนังตะลุงโดยตรงในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ทำให้เส้นทางของวรรณกรรมลุ่มทะเลสาบสงขลาที่พัฒนามาจากมุขปาฐะสู่ลายลักษณ์ที่เป็นตัวเขียนและตัวพิมพ์ได้พัฒนาไปสู่จุดสูงสุดในแง่ของความแพร่หลายของหนังสือและจำนวนของผู้เสพในช่วงก่อนต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ได้วนกลับไปสู่ประเพณีมุขปาฐะในรูปของ “นักเล่านิทานยามค่ำคืน” ในที่สุดด้วยเหตุปัจจัยของความก้าวหน้าทางการศึกษาและเทคโนโลยี วัฒนธรรมการอ่านของผู้คนในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การอ่านหนังสือวรรณกรรมสมัยใหม่จากเมืองหลวง และ/หรือการอ่านวรรณคดีที่เป็นวัฒนธรรมหลวงตามที่มีกำหนดไว้ในบทเรียน วรรณกรรมท้องถิ่นที่เขียนหรือพิมพ์แพร่ในช่วงก่อนหน้านี้นี้จึงค่อย ๆ กลายเป็นกองกระดาษที่รอผุพังหรือเผาทำลายโดยผู้ไม่เห็นความสำคัญไปในที่สุด การแต่งวรรณกรรมท้องถิ่นภายหลังต้นพุทธศตวรรษที่ 25 มาจนกระทั่งปัจจุบันที่ยังคงหลงเหลืออยู่บ้าง จึงเป็นการแต่งเพื่อประเพณีมุขปาฐะ การสืบทอดวรรณกรรมท้องถิ่นจึงปรับเปลี่ยนจากวรรณกรรมลายลักษณ์ไปสู่ “นักเล่านิทานยามค่ำคืน” ในที่สุด ■

เอกสารอ้างอิง

- ชัยวุฒิ พิชะกุล. (2525). **วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง**. พัทลุง: ห้องสมุดโรงเรียนพัทลุง.
- ประพนธ์ เรืองณรงค์. (2542). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 17**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ปราณี ขวัญแก้ว. (2517). **วรรณคดีชาวบ้านจาก “บุตดำ” ตำบลร่อนพิบูลย์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, กรุงเทพฯ.
- พระจุ จันทรแก้ว. (2545, 21 กันยายน). [บทสัมภาษณ์].
- พิเชฐ แสงทอง. (2545). **ศึกษาลักษณะเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาวนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในวรรณกรรมนิราศ**. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยรามคำแหง, กรุงเทพฯ.
- ยงยุทธ ชูแว่น. (2541). **โลกของกลุ่มทะเลสาบ**. ปทุมธานี: นาค.
- ล้อม เพ็งแก้ว. (2531). **รายงานการสัมมนา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง**. (ม.ป.ท.).
- วิภา กงกะนันทน์. (2540). **กำเนิดนวนิยายในประเทศไทย (พิมพ์ครั้งที่ 1)**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า.
- ศิวพร จิตะฐาน ณ ถกลาง. (2537). **ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น: การศึกษาคติชนในบริบทสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุวิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2536). **น้ำบ่อทราย: รวมข้อเขียนทางคติชนวิทยา**. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา.
- _____. (2542). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 14**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- เสาวลักษณ์ กีชานนท์, (ผู้แปล). (2535). **เอกสารเนื่องในวันขึ้นปีใหม่ เรื่องวิวัฒนาการของอาณาจักรสยาม รวมเรื่องแปลและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อุดม หนูทอง. (2521/2529?). **วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก**. สงขลา: ศูนย์ส่งเสริมภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.